

Говорун В. В.,
*аспірант кафедри конституційного права
та теоретико-правових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ГАРАНТІЯ НЕПОРУШНОСТІ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ТАЄМНИЦЮ ЛИСТУВАННЯ, ТЕЛЕФОННИХ РОЗМОВ, ТЕЛЕГРАФНОЇ ТА ІНШОЇ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ

JUDICIAL CONTROL AS A GUARANTEE OF INVIOABILITY OF THE CITIZENS' RIGHT TO THE SECRET OF CORRESPONDENCE, TELEPHONE CONVERSATIONS, TELEGRAPH AND OTHER CORRESPONDENCE

Стаття присвячена дослідженню поняття судового контролю у сфері захисту права громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Автором визначено законні підстави для втручання держави в це право. Встановлено місце судового контролю в системі гарантій непорушності права громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Ключові слова: права громадян, таємниця, приватність, судовий контроль, втручання.

Стаття посвящена исследованию понятия судебного контроля в сфере защиты права граждан на тайну переписки, телефонных разговоров, телеграфной и другой корреспонденции. Автором определены законные основания для вмешательства государства в это право. Установлено место судебного контроля в системе гарантий нерушимости права граждан на тайну переписки, телефонных разговоров, телеграфной и другой корреспонденции.

Ключевые слова: права граждан, тайна, приватность, судебный контроль, вмешательство.

The article is devoted to the study of the concept of judicial control in the area of protecting the citizens' right to the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence. The author defines the legal grounds for state interference with this right. The place of judicial control in the system of inviolability guarantees of citizens' right to the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence is determined.

Key words: civil rights, secret, privacy, judicial control, interference.

Постановка проблеми. Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції називають основоположним правом людини і громадянина, проте питання його реалізації та захисту розглядається однобоко або не розглядається взагалі.

Держава реалізує свої повноваження через відповідні органи державної влади. Незважаючи на диференціацію цих органів за різними критеріями, основне їх завдання зводиться до сприяння реалізації та захисту основоположних прав людини та громадянина, закріплених у Конституції.

Стан дослідження проблеми. Проблематика визначення судового контролю у сфері захисту прав громадян активно досліджується науковцями в контексті різних галузей права. У межах адміністративного права цьому питанню увагу приділяли, зокрема, Ю.П. Битяк, В.Б. Авер'янов, І.Л. Бородін та інші.

Разом із цим у науці відсутні комплексні дослідження правової природи права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та засад гарантування його непорушності з точки зору адміністративного права. Недослідженим залишається і питання судового контролю в цій сфері.

Метою дослідження є визначення поняття судового контролю у сфері захисту права громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та встановлен-

ня законних підстав втручання держави в це право людини.

Виклад основного матеріалу. Значна частина суб'єктивних прав громадян реалізується в процесі виконавчо-розпорядчої діяльності різних органів та їх посадових осіб [1, с. 88]. Оскільки утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України), захист прав людини є одним із основних завдань, що ставиться перед державними органами. Адміністративно-правові засоби як засоби державно-юридичної правозахисної діяльності є одним із ключових елементів правозахисного механізму й забезпечують організацію та реалізацію захисту прав громадян, сприяючи використанню всіх форм і способів такого захисту [2, с. 99].

Як зазначає І.Л. Бородін, адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина охоплюють різноманітні за змістом і об'єктом суспільні відносини в процесі виконавчо-розпорядчої діяльності, обов'язковими учасниками яких є громадянин, і представляють собою врегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність уповноважених органів (посадових осіб) у сфері державного управління, спрямовану на адекватне, вірне розуміння і застосування діючого законодавства, що визначає права та свободи громадян [3, с. 26]. Одним із таких способів адміністративно-правового захисту є судовий контроль.

Основною функцією судової влади, звичайно, є здійснення правосуддя. При цьому в межах повноважень та з метою дотримання законності на суди також покладається функція судового контролю за діяльністю органів державної влади. Вирішуючи загальні завдання забезпечення законності діяльності державної влади в країні, органи судової влади взаємодіють з органами виконавчої влади, здійснюючи судовий контроль [4, с. 364].

Ю.П. Битяк вважає, що судовий контроль – це специфічний вид контролю у сфері державного управління. Особливість цього контролю полягає в тому, що його здійснюють не систематично, не повсякденно, як, наприклад, контроль із боку спеціалізованих контролюючих органів або прокурорський нагляд за законністю в державному управлінні, а одноразово під час розгляду справ (адміністративних, цивільних, кримінальних) [5, с. 127]. На думку В.Б. Авер'янова, судовий контроль – це комплексне правове явище, яке відображає як основні риси судової влади, так і ознаки юрисдикційної діяльності органів держави [6, с. 20]. Цілком погоджуючись із такими твердженнями, варто також додати, що судовий контроль не є окремою відособленою функцією органів судової влади, а його слід розглядати разом із безпосереднім здійсненням правосуддя. Судовий контроль щодо забезпечення законності державного управління виступає необхідною умовою ефективності юрисдикційної діяльності суду в справах, які пов'язані з перевіркою законності діяльності відповідних органів та посадових осіб [6, с. 21].

У науці виділяють загальний (здійснюється загальними судами загальної юрисдикції в межах цивільного, кримінального чи адміністративного провадження), спеціальний (здійснюється судами адміністративної чи господарської юрисдикції) та конституційний (здійснюється Конституційним Судом України) судовий контроль. Окрім того, відмежовують прямий та непрямий судовий контроль, безпосередній та опосередкований [6].

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (ч. 1 с. 124 Конституції України). Функції судового контролю можуть бути покладені на всю систему судів. За непорушністю права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції можуть здійснюватися різні види судового контролю.

Так, Конституційний суд України здійснює офіційне тлумачення законодавства, в тому числі й щодо права громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Наприклад, Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України розтлумачується поняття інформації про особисте та сімейне життя, що безпосередньо пов'язане з поняттям таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. У Рішенні Конституційного Суду України у справі

за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 [7] тлумачаться положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і вказується, що обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання і фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності. Тобто здійснюється деталізація гарантій прав людини під час проведення оперативно-розшукової діяльності, в тому числі і права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції під час проведення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих дій.

Таким чином, можна сказати що Конституційним судом здійснюється непрямий опосередкований судовий контроль за непорушністю (недоторканністю) права громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції через тлумачення норм законодавства щодо визначення змісту цього права та деталізацію повноважень державних органів, які можуть здійснювати втручання в це право.

Прямий вплив на суспільні відносини щодо забезпечення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції здійснюють суди загальної юрисдикції. Зокрема, відповідно до частини 1 статті 5 Кодексу адміністративного судочинства України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист.

Статтею 19 визначено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності. Проте вирішення таких спорів на практиці дуже часто ускладнюється іншими вимогами законодавства.

Наприклад, в ухвалі Вищого Адміністративного суду України від 16 жовтня 2013 року у справі № К/800/42957/13 щодо оскарження рішення у справі в справі за позовом до Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України про визнання незаконними та скасування підпунктів 1.14.1, 1.14.2 «Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використан-

ня їх результатів у кримінальному провадженні», зобов'язання привести у відповідність положення Інструкції в задоволенні позову було відмовлено виключно на підставі того, що вказаною Інструкцією не були порушені права самого позивача.

Вказане судове рішення не втратило актуальності і сьогодні, адже спірні положення нормативно-правового акту є чинними, а інша судова практика із цього питання відсутня.

У науковій літературі зазначається, що п. 4.1. Інструкції також не відповідає загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим чинним КПК України, як і практика фіксації перебігу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій слідчим, який безпосередньо учасник в її проведенні не брав. Така практика може мати негативні наслідки під час визнання протоколів про перебіг та результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії (або її етапів) доказами в суді та ускладнить у разі потреби залучення до кримінального процесу осіб, які брали участь у проведенні відповідної негласної слідчої (розшукової) дії як свідки [8, с. 275].

Зміни в Інструкцію так і не були внесені з жодного пункту, і хоча рішення суду в даному випадку не суперечить формальним вимогам закону, це призводить до ситуації, коли для внесення змін у нормативно-правовий акт необхідно дочекатись порушення прав людини, яке відбудеться на підставі застосування норм цього акту. Така ситуація є категорично неприйнятною і вказує на недосконалість системи судового захисту прав людини.

Оскарження рішень щодо втручання у право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, яке здійснюється під час проведення досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ, відбувається в межах кримінального провадження в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України.

У статті 31 Конституції вказано, що винятки в гарантуванні права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції можуть бути встановлені лише судом. Аналіз та тлумачення цього положення дає підстави стверджувати, що рішення суду може бути єдиною підставою для застосування таких винятків і здійснення втручання у право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Підтвердження цієї тези міститься у статті 258 Кримінального процесуального кодексу України: ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді. Стаття 261 КПК проголошує, що накладення арешту на кореспонденцію особи без її відома проводиться у виняткових випадках на підставі ухвали слідчого судді.

Проведення негласної слідчої дії можливе лише після постановлення такої ухвали. Винятком із цього правила є лише невідкладність випадку, пов'язаного з урятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину. Тоді негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата

до постановлення ухвали слідчого судді, але в такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Вимоги до ухвали слідчого судді про проведення негласних слідчих дій та щодо клопотання про винесення такої ухвали визначені статтею 248 КПК. Проте ці вимоги є досить формальними, а деякі з них – взагалі оціночні. У літературі наголошується на необхідності дослідження багатьох важливих питань під час винесення слідчим суддею такої ухвали, зокрема, під час розгляду клопотання слідчий суддя повинен акцентувати на таких моментах, як: законність ініціювання та процесуальна необхідність проведення негласної слідчої (розшукової) дії; гарантії невтручання у приватне життя інших осіб, які мешкають з особою, стосовно якої буде проводитись негласні слідчі (розшукові) дії; збалансованість обсягу проведення негласної слідчої (розшукової) дії з урахуванням вчиненого і можливість отримання та використання інших доказів; упевненість у тому, що інформацію буде отримано стосовно конкретної особи [9, с. 133]. Проте через відсутність нормативного закріплення дуже часто ці моменти на практиці не враховуються, що може призводити до порушення прав як особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, так і осіб, які з нею так чи інакше спілкуються.

Важливе практичне значення має також законодавчо встановлена можливість звернення особи до суду із цивільним позовом про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення їх прав, у тому числі права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. У судовій практиці на разі спостерігається позитивна тенденція щодо пріоритету прав людини.

До прикладу, постановою Апеляційного суду Сумської області від 19 листопада 2018 року у справі №585/3179/17 частково задоволено позов ОСОБИ_1 до Державної установи «Роменська виправна колонія № 56» та стягнуто з відповідача грошові кошти на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення його права на таємницю кореспонденції. Суд встановив, що позивач засуджений до довічного позбавлення волі і відбуває покарання в Роменській виправній колонії № 56. Відповідач вручив йому листи Роменського міськрайонного суду Сумської області, в яких повідомлялося про розгляд справи за участю позивача в суді. Вказані листи були вручені у відкритому вигляді. Суд дійшов висновку, що цим було порушено право позивача на таємницю кореспонденції із суду, а відтак відповідач завдав позивачу моральну шкоду.

Разом із цим такі судові рішення на сьогодні зустрічаються вкрай рідко, та й суми відшкодувань є незначними.

Висновки. Отже, єдиною підставою для здійснення втручання у право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції може бути вмотивована ухвала слідчого судді, постановлена у визначеному законом порядку. Жоден інший державний орган чи посадова особа

не уповноважені на прийняття рішення про здійснення будь-яких втручальних заходів. Оскільки судова система є незалежною, прямо не підпорядковується іншим органам влади та їй не властиве внутрішньо-організаційне підпорядкування, такі виключні повноваження суду можна назвати однією з основних гарантій забезпечення непорушності (недоторкан-

ності) права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Разом із цим нормативно-правове регулювання порядку втручання у право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції є нечітким та містить оціночні поняття, а відтак потребує вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07; Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004.
2. Соколенко О.Л. Поняття, значення та система адміністративно-правових заходів захисту прав громадян. Право і Безпека. 2012. № 5. С. 95–100. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2012_5_23.pdf.
3. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 38 с.
4. Ржепецька К.М. Судовий контроль як адміністративно-правовий засіб захисту прав і свобод людини. Форум права. 2009. № 2. С. 364–368. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09rkmiel.pdf>.
5. Битяк Ю.П. та ін. Адміністративне право України: підручник для юридичних вузів і фак. / за ред. Ю.П. Битяка. Харків, 2000. 520 с.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 384 с.
7. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» від 6 вересня 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57510>.
8. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 270–276. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/aumvs_2013_1_48.pdf.
9. Тагієв С.Р. Судовий контроль при негласному обстеженні житла чи іншого володіння особи. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2013. № 2. С. 128–138. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chcks_2013_2_23.pdf.